
Alica Wertheimer-Baletić STANOVNIŠTVO I RAZVOJ

MATE, Biblioteka Gospodarska misao,
Zagreb, 655 str.

Pitanje demografskog razvoja (razvoja stanovništva) je danas jedno od temeljnih problema kojima se bavi (ili bi se trebala baviti) svjetska zajednica. Mijena se broja i sastava (strukture) stanovništva javlja kao odraz/pokazatelj ukupnosti i različitosti društveno-gospodarskog razvoja, ali i kao čimbenik njegova (ne)napretka. Poznavanje temeljnih značajki demografsko-naseljeničkih gibanja ključno je za razumijevanje suvremenog stanja svjetske populacije, ali i za predviđanje budućih procesa i odnosa unutar nje.

Razvoj stanovništva je višestruko složena kategorija. Prostorno je i vremenski određena i uvjetovana, i prirodnim i društvenim činiteljima. Stoga se demografski razvoj mora shvatiti, promatrati, raščlanjivati i procjenjivati kompleksno, u svjetlu uzročno-posljedičnih sveza i odnosa među pojedinim činiteljima i čimbenicima njegova razvoja.

Problemi demografskog razvoja u svijetu postaju sve složeniji, na žalost i sve teži, pa stoga privlače sve veću pozornost, ne samo akademskih i znanstvenih krugova nego i šire javnosti (političke, gospodarske...). Uz značajke kretanja stanovništva (ukupnog, prirodnog, migracijskog), kao temeljnog demografskog pokazatelja, u najnovije vrijeme osobitu pozornost is-

traživači populacijske problematike posvećuju raščlambi strukturno-demografskih obilježja, procesa i trendova u dinamici stanovništva, jer se oni nalaze u izravnoj uzročno-posljedičnoj svezi sa svekolikim društveno-gospodarskim razvojem na nekom prostoru. Stanovništvo je danas čimbenik, ali i posljedica ukupnog društvenog, političkog i gospodarskog razvoja čovječanstva.

U tom smislu valja nam promotriti i vrednovati najnoviju knjigu istaknute hrvatske znanstvenice, članice HAZU-a i redovite profesorice na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu, dr. sc. Alice Wertheimer-Baletić: *Stanovništvo i razvoj*, koju je u svojoj biblioteci *Gospodarska misao* objavila nakladnička kuća MATE. Tim je opsežnim djelom (655 str.) autorica obogatila ne samo svoj, već i onako golem znanstveni opus, nego i ukupnu hrvatsku, pa i svjetsku demografsku bibliografiju. Ovom je knjigom autorica okrunila svoje višedesetljetno bavljenje demografskom problematikom, osobito uzročno-posljedičnim svezama između populacijskoga i društveno-gospodarskog razvoja na određenom prostoru, ali i u svijetu u cjelini. Raščlanjujući povijest razvoja stanovništva, ali i suvremene trendove i odnose unutar složenog kompleksa demografskih odrednica, čimbenika i posljedica, dr. Wertheimer-Baletić je sustavno i temeljito približila znanstvenoj i široj javnosti isprepletenost svih aspekata razvoja stanovništva i (ne)napretka prostora. Ona je teorijski, metodički i sadržajno zaokružila složenu problematiku demografskog razvoja svijeta, pojedinih država i regija te same Republike Hrvatske.

Knjiga je sadržajno podijeljena u devet velikih poglavlja, uz predgovor, iznimno bogat popis literature (više od 550 bibliografskih jedinica) te pojmovno i imensko kazalo.

Prvo poglavlje knjige nosi naslov *Stanovništvo i društveno-gospodarski razvoj*. U njemu je autorica analizirala ulogu stanovništva u privredi, osobito utjecaj stanovništva u procesu proizvodnje, potom stanovništva kao potrošača te kauzalnost po-

rasta stanovništva i demografskih investicija. Dr. Wertheimer-Baletić je jasno pokazala da između stanovništva, društveno-gospodarskog razvoja i okoliša postoji stalna i snažna interakcija i međuovisnost.

U drugome poglavlju svoje knjige – *Demografija kao društvena znanost*, autorica je sažeto opisala razvoj demografije kao znanstvene discipline, od njezinih prapočetak (Kina, 2000. pr. Krista) do oblikovanja kao suvremene znanosti na prijelazu XIX. u XX. stoljeće. Demografija je društvena znanost, istaknula je ona, koja proučava stanovništvo s kvantitativnog i kvalitativnog aspekta; znanost koja istražuje zakone razvoja stanovništva u njihovoj povijesnoj i društveno-gospodarskoj uvjetovanosti. Predmet su demografije u užem smislu riječi: brojnost i prostorni raspored stanovništva, prirodno kretanje, migracije te starosno-spolna struktura. U širem smislu riječi, uz to, demografija obuhvaća i ekonomsku, socijalnu i druge strukture, zatim značajke obitelji, kućanstva, naselja i slično. Autorica je definirala demografski razvoj kao složen proces razvoja stanovništva koji obuhvaća prirodno i mehaničko kretanje stanovništva u međusobnoj interakciji s promjenama u svim njegovim strukturama, a sve to u okviru djelovanja gospodarskih, društvenih, socioloških i drugih čimbenika.

Rane rasprave o stanovništvu, a osobito Malthusovu teoriju i njezine kritike, dr. Wertheimer-Baletić je prikazala u trećemu poglavlju svojega djela, naslovljenom – *Iz demografske teorije: odabrana poglavlja*. U njegovom je okviru autorica prikazala i temeljne značajke ranog i suvremenog neomaltuzijanstva.

Proces razvoja stanovništva i njegove povijesne etape naslov je četvrtoga poglavlja ove knjige. U njemu je autorica po-

najviše analizirala teoriju demografske tranzicije i njezine implikacije za razvoj stanovništva u pojedinim dijelovima svijeta. To bismo poglavlje mogli s punim pravom držati ključnim, jer ono osvjetljava osnovne zakonitosti suvremenog razvoja svjetskog stanovništva.

Prvo dugotrajno spori rast, a zatim vrlo brzi prirast (ukupni porast) stanovništva čine temeljne značajke kretanja brojnosti ljudske populacije na Zemlji. Ubrzan je rast stanovništva bio praćen i potican znanstveno-tehnološkim napretkom čovječanstva. Jači i brži brojčani razvoj svjetsko je stanovništvo doživjelo tek nakon prve klasične industrijske revolucije, završetkom XVIII. i početkom XIX. stoljeća. Do tada je rast broja stanovnika bio spor i nesiguran, sa značajno velikim oscilacijama, osobito u prirodnoj dinamici populacije (natalitetu i mortalitetu). Tome su znakovito pridonijele nestabilne političke prilike, česti i brojni ratovi te vrlo niska razina zdravstveno-higijenske zaštite.

Dr. Wertheimer-Baletić je iznijela četiri temeljne značajke porasta svjetskog stanovništva. Prvo, do VIII. stoljeća broj stanovnika svijeta stagnira, od VIII. stoljeća do oko 1650. godine porast stanovništva je nešto veći, a od 1650. do oko 1850. godine počinje uspon broja stanovnika. Drugo, vrlo snažan porast svjetskog stanovništva karakterističan je za razdoblje od 1950. godine naovamo. Treće, porast broja stanovnika karakterizira diferenciranost, s obzirom na kontinente, države, regije, (ne)razvijenost; osobito je nakon 1950. godine dinamičan porast stanovništva u zemljama u razvoju. Četvrto, iako prosječna godišnja stopa porasta broja stanovnika svijeta nakon 1970. godine pokazuje znakove pada, ipak se još uvijek povećava apsolutni iznos porasta ukupnoga broja stanovnika.

Vodeća teorija koja razvoj stanovništva pokazuje kao proces etapnog razvoja, uvjetovanog ukupnim procesom društveno-gospodarskog i kulturnog razvoja, jest teorija demografske tranzicije. Ta je teorija ne samo stožerna demografska teori-

ja u ovoj knjizi, nego je i osnovna pretpostavka za razumijevanje dinamike demografskog razvoja, odnosno za predviđanje budućih procesa vezanih uz razvoj stanovništva. U okviru objašnjenja teorije demografske tranzicije dr. Wertheimer-Baletić je iznijela najkarakterističnije svjetske primjere (Francuska, Švedska, SAD, Japan), s osobitim osvrtom na razvijene zemlje i zemlje u razvoju.

Kretanje stanovništva (prirodno kretanje stanovništva i migracija) naslov je petog poglavlja knjige u kojemu su iscrpno, sustavno i brojnim statističko-demografskim podacima poduprto, objašnjene najznačajnije odrednice i pokazatelji promjena u kretanju broja stanovnika. Ukupno kretanje stanovništva na određenom prostoru ovisi, ponajprije, o prirodnom (biološkom) i mehaničkom (migracijskom, prostornom) kretanju stanovništva. To su temeljne odrednice i dinamičke sastavnice razvoja stanovništva jedne regije, države ili kontinenta. Ove odrednice ne utječu samo na promjene broja stanovnika, nego i na dinamiku njegovih strukturno-demografskih značajka. To znači da je uzročno-posljedični odnos tih odrednica i ukupne demografske dinamike izrazito složen i kompleksan, s brojnim implikacijama za svekoliku razvijenost prostora.

Analizirajući prirodno kretanje stanovništva, u čijoj osnovi leže biološki procesi no koje je, u značajnoj i znakovitoj mjeri, određeno i gospodarskim, društvenim, kulturnim, sociopsihološkim i povijesnim čimbenicima, autorica je prikazala najvažnije sastavnice prirodne dinamike stanovništva – natalitet/fertilitet, mortalitet i reprodukciju stanovništva. Posebnu je pozornost u raščlambi posvetila najvažnijim odrednicama prirodne dinamike stanovništva – biološkim (dobna struktura,

dob ženskog stanovništva, prosječna dob stupanja u brak...), gospodarskim i društvenim te psihološkim odrednicama.

Druga temeljna odrednica ukupnog kretanja stanovništva jesu migracije, odnosno prostorno kretanje populacije. One su osobito važne u tzv. otvorenim populacijama, populacijama koje karakterizira velika prostorna mobilnost stanovništva, česti i brojni useljeničko-iseljenički tijekovi. Dr. Wertheimer-Baletić je jasno i pregledno iznijela osnovne pojmove u istraživanju migracija, osnovne pokazatelje i metode raščlambe migracija, tipologiju migracija, njihovu selektivnost, vrste migracija te njihove demografske i društveno-gospodarske učinke.

Strukturno-demografske značajke razvoja stanovništva u knjizi su prikazane u dva poglavlja – u šestom, naslovljenom *Struktura stanovništva prema spolu i dobi i društveno-gospodarski razvoj* i sedmom, naslovljenom *Ekonomska struktura stanovništva i društveno-gospodarski razvoj*. Na gotovo 200 stranica iscrpno su raščlanjeni, prikazani i objašnjeni osnovni procesi u oblikovanju najvažnijih demografskih struktura, one po spolu i dobi, te ekonomske strukture. U tim se demografskim strukturama vjerojatno najizravnije zrcali međuovisnost demografskog razvoja i društveno-gospodarskog (ne)napretka nekog prostora i neke populacije. Dobno-spolna struktura stanovništva odraz/pokazatelj je osnovnog trenda razvoja stanovništva, osobito tendencija u njegovoj prirodnoj dinamici, no i dosegnutog stupnja društveno-gospodarske razvijenosti prostora. Istodobno, ona je valjan i značajan pokazatelj potencijala ekonomski aktivnog stanovništva, odnosno radne snage, što nesumnjivo izravno implicira smjer i trend budućeg društveno-gospodarskog razvoja prostora. Razumljiva je i opravdana, stoga, želja autorice da ovim pitanjima posveti osobitu pozornost.

O pojmu, načelima, ciljevima i tipovima populacijske politike riječ je u osmom poglavlju knjige, naslovljenom *Populacijska politika i politika radne snage*. U njemu je autorica jasno ukazala na nuž-

nost ispravne i poticajne populacijske politike, čiji je temeljni zadatak uočiti, definirati, predvidjeti i usmjeriti negativne demografske trendove, s ciljem predlaganja optimalnih rješenja, osobito u svjetlu usklađenosti demografske dinamike s društveno-gospodarskim razvojem. Jedinствене svjetske populacijske politike nema. Brojne su etničke, religijske, kulturne, gospodarske, društvene, političke i demografske razlike unutar suvremenog čovječanstva, da bismo mogli jednako primijeniti sve odrednice i mjere populacijske politike. Stoga je autorica iznijela tri osnovna tipa populacijske politike – ekspanzivnu ili stimulativnu, s najznačajnijim primjerima Francuske, Švedske i istočnoeuropskih zemalja, restriktivnu, kakva je značajna za Japan, Indiju, Kinu i države Latinske Amerike, te redistributivnu populacijsku politiku, koja ne polazi od poticanja ili sputavanja prirodne dinamike, nego od potrebe prostornog prerazmjesta stanovništva, odnosno naseljavanja stanovništva u potencijalno bogata, no populacijom siromašna (rijetko naseljena) područja na Zemlji. Problematiku demografskog razvoja, osobito kroz prizmu populacijske politike, valja promatrati dugoročno. Mjere kojima populacijska politika uspostavlja ravnotežu između demografskog razvoja i društveno-gospodarskog napretka vrlo su složene i isprepletene. Stoga je i odgovornost za njihovo pravodobno i ispravno provođenje iznimno velika. Oklijevanje i pogreške skupo se plaćaju.

Posljednje, deveto poglavlje knjige nosi naslov *Tendencije u razvoju stanovništva Hrvatske*. U njemu se dr. Wertheimer-Baletić ukratko osvrnula na osnovne značajke, probleme i perspektive suvremenog demografskog razvoja Republike Hrvatske. U tom je smislu autorica osobito pozor-

nost posvetila uzrocima i posljedicama pada stope rasta ukupnog stanovništva Hrvatske te problematici negativnih globalnih demografskih procesa u našoj zemlji, ponajprije procesima prirodne, generacijske i ukupne depopulacije koji u velikoj mjeri opterećuju i otežavaju i današnji i još više budući populacijski razvoj hrvatske države.

Iako se u pisanju ove knjige dr. Wertheimer-Baletić, prema osobnom priznanju, oslanjala na svoje brojne prijašnje radove, osobito na svoju knjigu: *Demografija – Stanovništvo i ekonomski razvojitak* (Zagreb, 1982), ipak je riječ o sasvim novom djelu, u odnosu na prethodne, proširenom i obogaćenom brojnim novim statističko-demografskim podacima i pokazateljima te teorijsko-empirijskim spoznajama. Stoga je knjiga *Stanovništvo i razvoj* dragocjeno znanstveno vrelo za sve istraživače demografske problematike, svojevrsni demografski priručnik za širok spektar korisnika iz svih sfera javnoga života, osobito za one koji osmišljavaju i provode strategiju gospodarsko-socijalnog razvoja prostora i društva.

Dražen Živić